

Zkoumání sociální struktury mládeže z hlediska vývoje společnosti a utváření mladé generace je založeno na pojetí sociální struktury jako: „historicky vzniklého a podmíněného souhrnu společenských vztahů, jehož jádro tvoří vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu a který formuje systém sociálních rozdílů. v jehož rámci jsou určeny základní objekty a subjekty dalšího vývoje společenských vztahů“ [Charvát 1980 : 17]. Tento přístup lze charakterizovat důrazem na procesy, pohyby a mechanismy utvářející a přetvářející sociální strukturu mládeže i celé společnosti. Formování a sebeutváření mládeže je spjato s procesy probíhajícími v celku společnosti, je předobrazem budoucí podoby společnosti. V některých aspektech odráží obecné tendence typické pro společenský celek, v jiných naopak souvisí s prosazováním kvalitativně nových jevů a procesů, které teprve nacházejí své místo v procesech reprodukce sociální struktury celé společnosti.

V návaznosti na pojetí sociální struktury jako dynamicky pojatého systému společenských vztahů a sociálních rozdílů je možno shrnout většinu podstatných, opakujících se procesů a mechanismů pod pojem *reprodukce sociální struktury*. Reprodukci sociální struktury rozumíme soustavu sociálních procesů, v nichž sociální subjekty, zejména třídy a sociální skupiny uvnitř těchto tříd opakovaně vstupují do stejných vzájemných vztahů a vytvářejí dále působící sociální rozdíly. Opakováním pohybů, mechanismů a procesů dochází k formování relativně stále soustavy společenských vztahů a sociálních rozdílů — sociální struktury společnosti.

1. Podmínky utváření sociální struktury mládeže

Analytická etapa výzkumu používá rozlišení dvou úrovní determinace sledovaných společenských jevů: podmínek utváření sociální struktury mládeže a procesů jejího utváření. Odlišná role těchto dvou skupin objektivních determinant vyplývá z určující role podmínek pro počáteční fázi a průběh reprodukčních procesů a ze základního formativního působení reprodukčních procesů na charakter budoucí sociální struktury.

Za hlavní podmínky utváření sociální struktury mládeže považujeme následující skupiny faktorů:

- politický a sociální program společnosti, formující vliv marxisticko-leninské ideologie a politiky, vedoucí úlohu strany a internacionální svazky s ostatními zeměmi socialistického společenství;
- vývoj národního hospodářství, ekonomického potenciálu a procesů ekonomické reprodukce, včetně transformace vnějších ekonomických vztahů do československé politiky;
- demografickou strukturu společnosti a populační vývoj;
- sociální strukturu společnosti a její hmotné a organizační produkty.

Jmenované oblasti rozdílným způsobem určují jednotlivé stránky vývoje a reprodukce sociální struktury mládeže.

Oblast politiky a ideologie určuje základní rysy třídní reprodukce. Dlouhodobý program budování rozvinuté socialistické společnosti vyjádřený ve stranických dokumentech a v marxisticko-leninské ideologii, odrážející historickou tendenci soudobé epochy a vymezující místo socialistické společensko-ekonomické formace v této epoše, stanoví hlavní cíle a směry společenského rozvoje, a tedy i základ reprodukčních procesů.

Oblast ekonomiky, výrobní vztahy, tvoří základnu utváření sociální struktury mládeže. Dosažená úroveň národního hospodářství, dynamika ekonomického vývoje, přetrvávající formy dělby práce a především převládající typ ekonomického mechanismu, způsob ekonomické reprodukce — extenzivní nebo intenzivní formy ekonomických procesů — tvoří rámec procesů utváření sociální struktury mládeže.

Oblast demografické struktury a populačního vývoje určuje populační možnosti naplňování sociální struktury mládeže. Nerovnostmi populačního vývoje a zákonitostmi demografických procesů jsou ovlivněny nejen ekonomické mechanismy, ale i procesy utváření sociální struktury mládeže a cesty jejího naplňování v jednotlivých věkových kohortách.

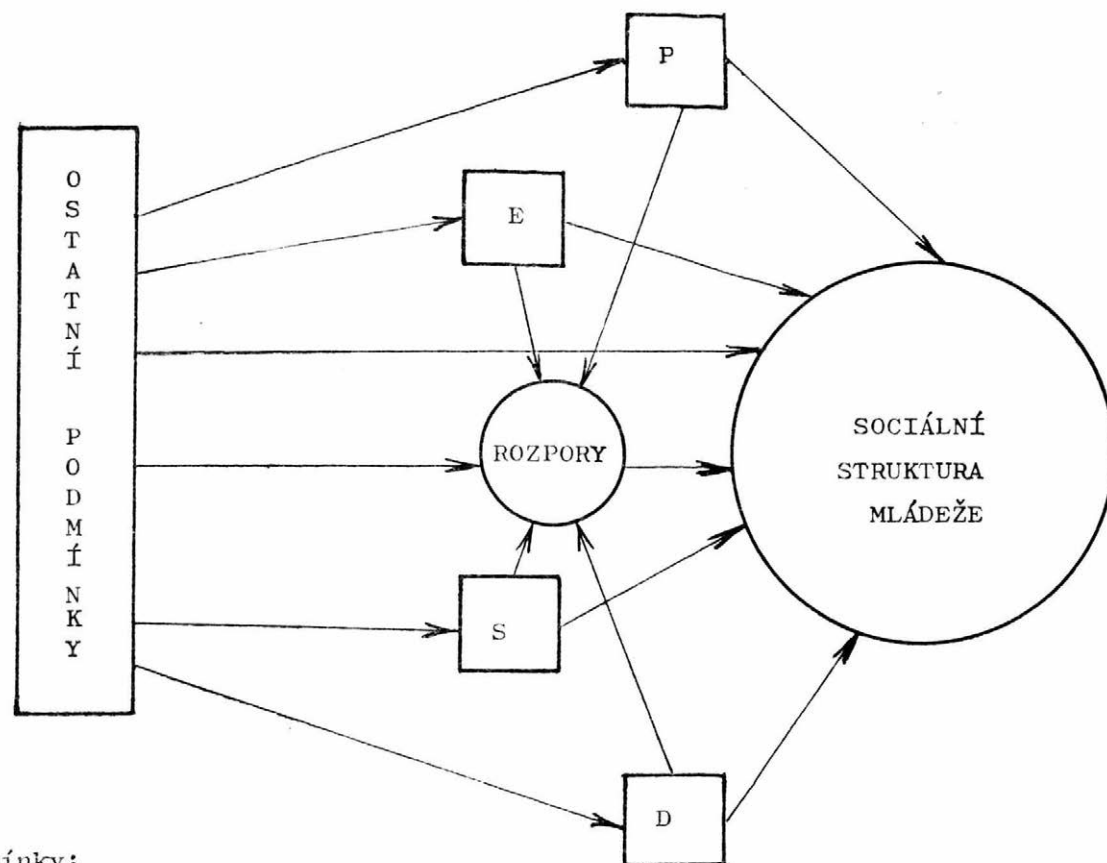
Sociální struktura společnosti, dosavadní vývoj společenských vztahů, současný stupeň a hlavní oblasti sociálních rozdílů podporují, nebo naopak brzdí jednotlivé procesy utváření sociální struktury mládeže. Společenské vztahy se prosazují prostřednictvím hmotných a organizačních struktur zformovaných pod přímým vlivem sociální struktury, jako jsou sídelní prostorová struktura, systém odměňování a rozdělování, školská soustava, systém sociální péče a další.

Kromě výše jmenovaných podmínek ovlivňuje podobu sociální struktury mládeže množství dalších. Bez nároku na úplnost jejich výčtu lze jmenovat několik oblastí, které tvoří další důležité determinanty utváření sociální struktury mládeže:

- přírodní a klimatické podmínky, zdravotní stav populace a charakter životního prostředí
- úroveň vzdělání a kvalifikace obyvatelstva
- životní úroveň, společenská a osobní spotřeba obyvatelstva, bydlení a vybavenost domácnosti
- socialistický životní způsob, jednotlivé aspekty společenského vědomí, hodnotové orientace, společenské normy, potřeby a činnosti a jejich působení na morálku a způsob života mladých lidí
- kultura a umění a jejich vliv na kultivaci osobnosti mladého člověka
- obrana vlasti a socialistického společenství, boj za mír a odvrácení jaderné války.

V současné etapě rozvoje naší společnosti působí uvedené faktory na utváření sociální struktury mládeže především souhrnně a mezi jednotlivými skupinami podmínek existuje systém mnohostranných vzájemných vazeb. Je třeba rozlišit alespoň dva krajní typy složité podmíněnosti. První z nich bychom mohli charakterizovat jako vzájemnou podporu, souhru, symbiózu vlivů. Podmínky se navzájem posilují, doplňují nebo zprostředkovávají své působení. Druhým výsledkem společného působení faktorů jsou rozpory. Vznikají všude tam, kde jednotlivé podmínky nebo skupiny faktorů nepůsobí stejným směrem, navzájem narušují svůj vliv, vyvolávají protikladné účinky. Příkladem na nejobecnější úrovni může být rozpor mezi stupněm rozvoje výrobních sil a úrovní společenských vztahů, ke specifickým náleží rozpor mezi potřebami pracovních sil v národním hospodářství a nerovnostmi v demografickém vý-

Schéma 1: Podmínky utváření sociální struktury mládeže

Základní podmínky:

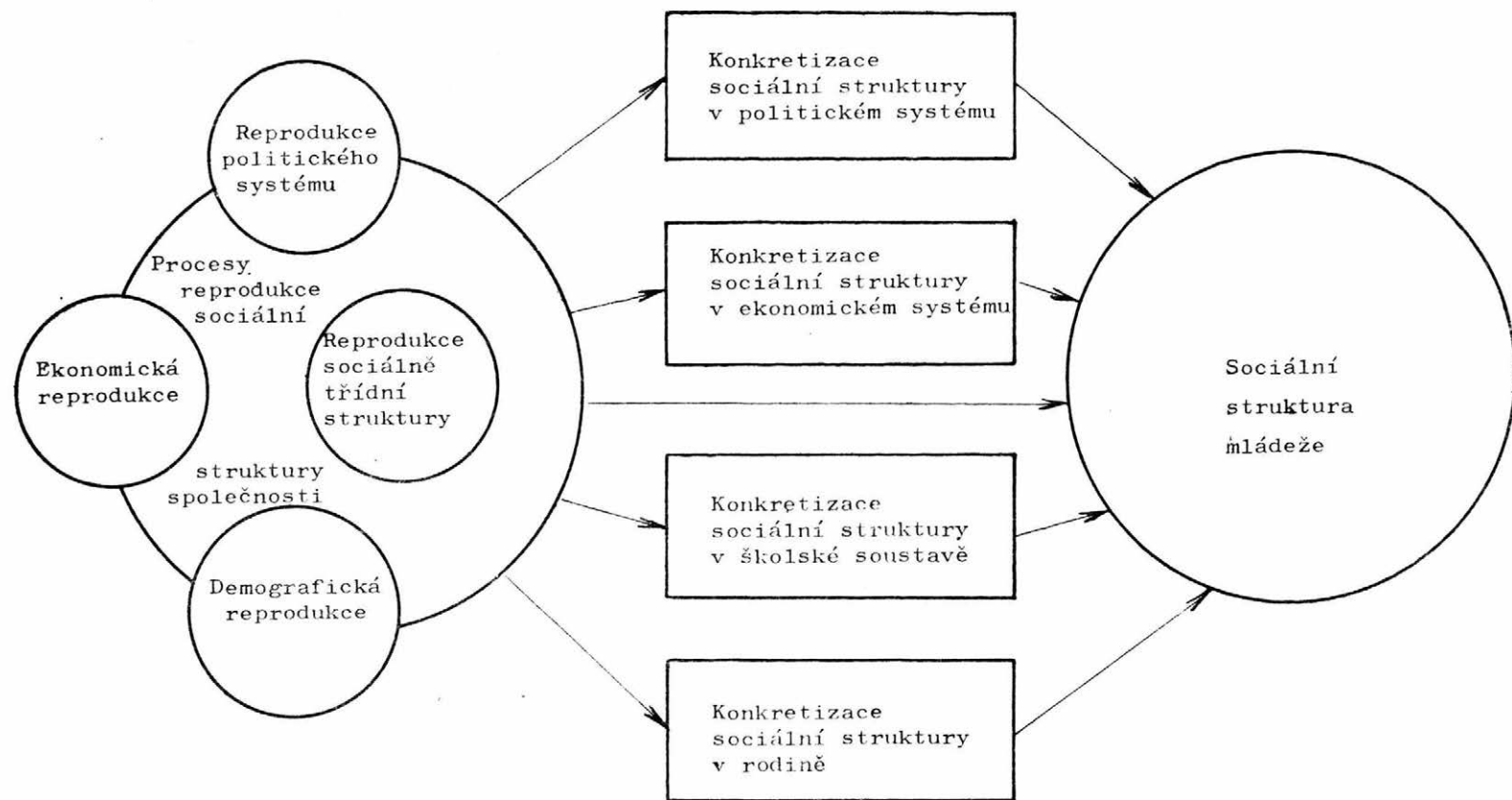
P - oblast politiky a ideologie

E - oblast ekonomiky

S - oblast sociální struktury

D - oblast demografické struktury

Schéma 2: Procesy utváření sociální struktury mládeže

voji mládeže. Řada rozporů současné etapy vývoje naší společnosti, ať již jsou skryté, opomíjené, nebo naopak sférou společenské decize odhalované a řešené, tvoří relativně samostatnou skupinu podmínek utváření sociální struktury mládeže.

Schéma 1 ukazuje v jednoduchém přiblížení vlivy mnoha různorodých podmínek na utváření sociální struktury mládeže. Zdůrazňuje jen některé vazby, nejzávažnější z hlediska utváření společenských vztahů jednotlivých skupin mládeže v rámci socialistické společnosti. Kromě zobrazených vazeb existuje složitá síť vzájemné podmíněnosti uvnitř i mezi skupinami faktorů. Vyčleněním rozporů jako zvláštní skupiny podmínek chceme zvýraznit potřebu jejich systematického a cílevědomého řešení a využívání jako zdrojů a stimulů dalšího rozvoje socialismu.

2. Procesy utváření sociální struktury mládeže

Souhrn výše analyzovaných podmínek utváření sociální struktury mládeže tvoří objektivní, jednotlivými subjekty společenského pohybu neovlivňovanou síť determinant. Mechanismy utváření sociální struktury mládeže jsou však bezprostředněji a těsněji svázány se souborem celospolečenských procesů. Probíhají jako součást těchto procesů, tvoří jejich aspekt a jsou jejich výslednicí.

Reprodukce sociální struktury celé společnosti působí na utváření struktury mládeže zejména setrvačností opakujících se procesů, jejichž základ tvoří procesy výroby, rozdělování, směny a spotřeby, tedy ekonomická základna společnosti. Prosazování ekonomických reprodukčních mechanismů do společenského pohybu probíhá v rámci vymezeném politickým programem socialistické společnosti a nástroji jeho realizace. Změna forem ekonomické reprodukce, svázaná s politickým a sociálním programem společnosti se odráží ve změnách tlacích ekonomiky na sociální strukturu současné pracující populace, nastupující mládeže i studujících. Také demografické procesy jsou transformovány reprodukcí sociální struktury společnosti do faktorů utváření sociální struktury mládeže.

Setrvačná složka reprodukce sociální struktury je vázána větší měrou na zděděné materiální struktury a zaběhnuté ekonomické procesy. Diskontinuitní složka, přeměny sociální struktury, je svázána zejména se zásadními politickými rozhodnutími a se změnami forem ekonomické reprodukce. Setrvačnost a proměny sociální struktury populace působí na utváření struktury mládeže jako výchozí moment, jako mechanismus i jako cílová, požadovaná společenská struktura. Struktura mládeže částečně kopíruje složení celé populace, zčásti přejímá mechanismy jejího utváření a sebepotvrzování (seberekonstrukce) a dílem doplňuje uprazdňovaná nebo nově vytvářená místa v sociální struktuře společnosti. Působení procesů reprodukce sociálně třídní struktury společnosti je spolupodmiňováno, modifikováno a doplňováno působením procesů ekonomické reprodukce, reprodukce politického systému a demografické reprodukce. Mimo to se projevuje vliv ostatních přírodních a společenských reprodukčních procesů.

Určující působení procesů reprodukce sociálně třídní struktury společnosti i ostatních reprodukčních procesů na utváření sociální struktury mládeže probíhá zčásti přímo výše popsaným mechanismem setrvačného přejímání celospolečenských procesů mládeží, resp. jejich transformací do obdobných procesů probíhajících v mladé generaci. Jiné formy přenosu reprodukčních mechanismů jsou spjaty s konkretizací procesů reprodukce sociální struktury společnosti v jednotlivých formách organizace života společnosti. Politický systém, ekonomický systém, školská soustava a rodina představují nejdůleži-

tější prostředky konkretizace procesů reprodukce sociální struktury společnosti. Vzájemnou vazbu procesů vyjadřuje schéma 2. Ukazuje vliv jednotlivých reprodukčních procesů i jejich konkretizovaných podob, rozlišuje přímé a zprostředkované působení.

Politický systém zprostředkuje reprodukci sociální struktury společnosti tím, že určuje vztah jednotlivých tříd a sociálních skupin k politické moci a konkretizuje jejich podíl na politické moci a tím i na reprodukci sociálně třídní struktury. Za socialismu garantuje politický systém vedoucí úlohu dělnické třídy a její avantgardy komunistické strany. Politická organizační struktura určuje základní rámec reprodukce sociální struktury mladé generace.

Ekonomická organizace společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby, včetně dělby a organizace práce, jejího teritoriálního rozložení, koncentrace, homogenity a heterogenity pracovních příležitostí, transformuje globální procesy reprodukce sociální struktury mládeže. Mládež nahrazuje reprodukční úbytek v sociální a profesionální struktuře celé populace, vyplňuje její chybějící místa, ale i dotváří sociální strukturu společnosti podle potřeb její ekonomické organizační konkretizace.

Soustava škol připravuje mládež na povolání. V té míře, v jaké dochází k prolínání profesní a sociální struktury, podmiňuje a spoluurčuje školská soustava i sociální postavení mladého člověka ve společnosti. Dává mu větší nebo menší předpoklady, poskytuje variabilní možnosti pro zařazení do jednotlivých částí tříd a sociálních skupin. Zároveň však realizuje i demokratické principy socialistické společnosti, talentovaným dětem poskytuje zdarma i ekonomicky nákladné vzdělání a kvalifikaci. Školská soustava není determinantou, jejím úkolem není „sociálně třídit mládež“. Svými výstupy však přesto reguluje, spolupodmiňuje, vytváří nestejně možnosti začlenění jednotlivých skupin studující mládeže do společenské struktury.

Rodina představuje čtvrtý, neméně důležitý prostředek konkretizace procesů reprodukce sociální struktury společnosti. V rodině dochází k prvotnímu konkrétnímu naplňování sociální struktury mládeže. Prvotní sociální zařazení mladého člověka se dále mění. Vliv sociálního původu jej však někdy provází ještě po letech. Obecné demografické procesy nabývají v rodinách sociálně diferencovaných podob. Také reprodukce sociální struktury celé společnosti se realizuje rozdílně ve vazbě na nerovnoměrný průběh demografických procesů.

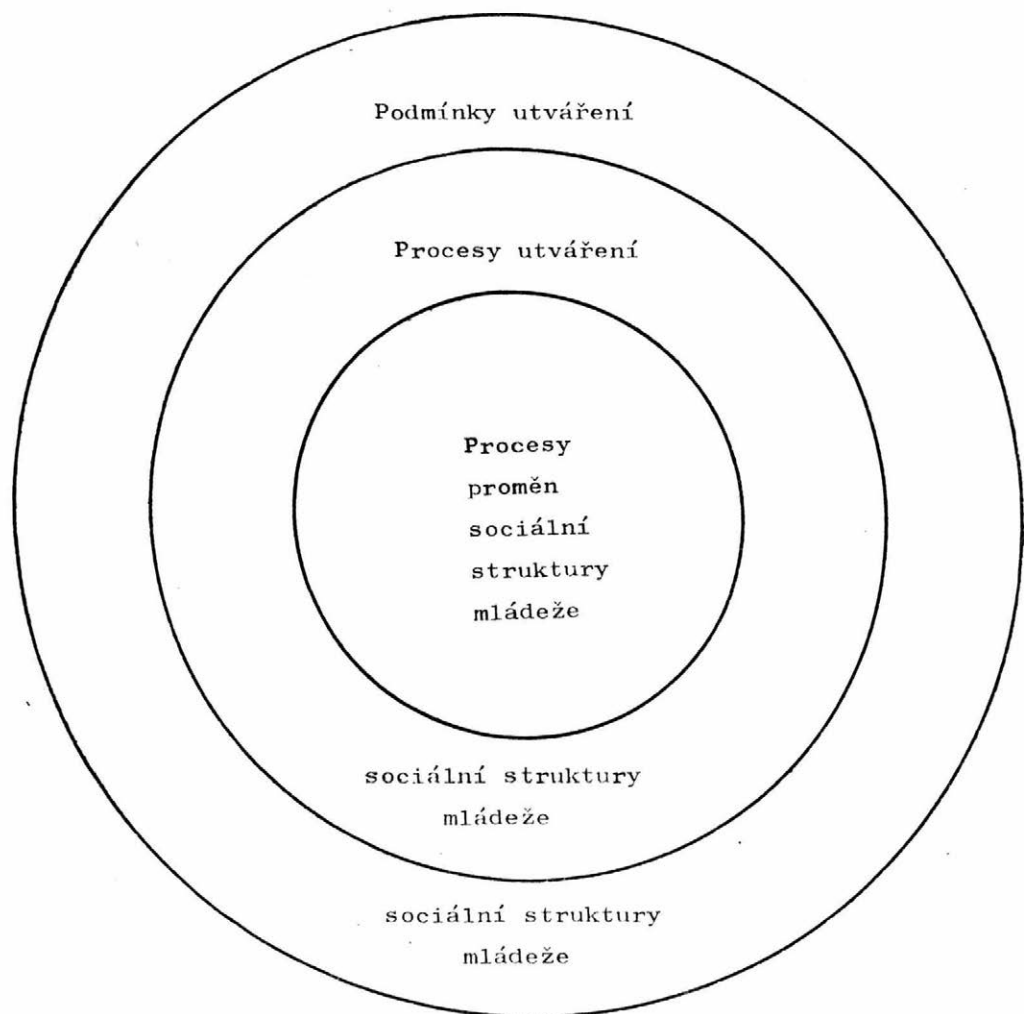
3. Procesy reprodukčních změn sociální struktury mládeže a jejich analýza

Politické, ekonomické, demografické i sociální podmínky a reprodukční procesy platné pro celek společnosti determinují mládež především v etapě jejího sociálního zařazování, tj. v období, kdy mladí lidé vstupují do pracovního procesu, uzavírají manželství, zakládají vlastní domácnost a rodinu. V předcházejících životních etapách byla mládež takto determinována jen potenciálně, do té míry, jak se připravovalo a zrál sociální zařazení mladého člověka do společenské struktury. Následující etapa, kterou bychom mohli nazvat etapou vlastní sociální reprodukce mládeže, je charakteristická prosazováním specifických mechanismů a procesů proměn její sociální struktury.

Procesy proměn sociální struktury mládeže rozumíme jednotlivé i pravidelně opakované pohyby a k nim směřující tendence a tlaky, které jsou specifické pro mládež a v nichž se projevují její potřeby a zájmy ve formě činnosti jednotlivců a sociálních skupin a jejichž výsledkem jsou změny sociální struktury mladé generace v průběhu jejího vnitrogeneračního vývoje. Tyto proměny jednak posilují procesy předchozího utváření této specifické struktury,

Schéma 3:

Faktory utváření a proměn sociální struktury mládeže

jednak směřují proti nim a modifikují, resp. transformují jejich působení.

Zvláštní místo mezi procesy proměn sociální struktury mladé generace zauímají *reprodukční změny* této struktury. Typický je pro ně pravidelný, opakovaný pohyb, vyjadřující jejich zákonitý charakter a zároveň svědčící o jejich formativním účinku na podobu sociální struktury celé společnosti. Ty z proměn, které nabývají u mládeže reprodukční, opakované, zákonité podoby, se také posléze stávají součástí objektivních reprodukčních procesů vývoje sociální struktury celé společnosti. Teprve v těchto procesech se dotváří podoba sociální struktury mladé generace ve smyslu dynamiky společenských vztahů. Zároveň však právě prosazení reprodukčních procesů v měřítku celé společnosti ruší jejich specifickou platnost pro mládež a analýza mladé generace přechází v rozbor společnosti.

Dialektika podmínek a procesů utváření sociální struktury mládeže i pro-

cesů jejich proměn je tedy založena na principu objektivní determinace i subjektivního přetváření, vzájemného ovlivňování podmínek a procesů, mládeže i společnosti. Schéma 3 zachycuje v nejobecnější podobě úlohu jednotlivých determinant a faktorů utváření a proměn této struktury. Reálnou podobu sociální struktury mládeže i mechanismů její reprodukce je třeba pokládat za nedílný výsledek společného působení podmínek a procesů jejího utváření i procesů následných proměn.

Analýza vzniku a prosazování kvalitativně nových procesů, jmenovitě rozbor proměn sociální struktury mládeže, vytváří nové, netradiční nároky na metodologický a metodický aparát pro analýzu sociologických výzkumných dat.

Rozbor podmínek a procesů utváření sociální struktury mládeže probíhá v základních rysech jako analýza objektivní determinace sociální struktury mládeže. Může tedy využít rozsáhlého instrumentária statistické analýzy dat, včetně nejmodernějších nástrojů mnohorozměrné analýzy. Z metod a technik využitelných pro tento typ úloh je možno bez nároku na úplnost jmenovat z jednodušších — analýzu četností, testování závislosti, měření síly závislosti, resp. těsnosti vztahu dvou znaků; z mnohorozměrných — analýzu rozptylu a při použití číselných znaků také kovarianční analýzu, regresní a faktorovou analýzu.

Při rozboru reprodukčních mechanismů proměn sociální struktury mládeže jsou zmíněné analytické nástroje využitelné jen jako pomocné. Je třeba je přizpůsobit netradičním nárokům formulované úlohy. Analytické nástroje navrhované v předkládané studii pro měření stupně reprodukční změny struktury jsou statisticky úmyslně co nejjednodušší. Jsou založeny na analýze četností. Jejich cílem je přehledným a názorným způsobem poukázat na existenci reprodukčních mechanismů a procesů v sociální struktuře mládeže a na jejich určující význam pro utváření a proměny sociální struktury mládeže i celé společnosti.

Výše uvedenému cíli odpovídá i použitá metodika. Pozornost na sebe soustřeďují vnitrogenerační pohyby v sociální struktuře mládeže mající pravidelně se opakující a neslábnoucí charakter. Rozborem zjišťujeme, které z těchto tendencí a pohybů mají podobu reprodukčních mechanismů odrážejících podstatné, nově vznikající procesy proměn sociální struktury mládeže i celé společnosti. Základním kritériem pro rozlišení podstatných reprodukčních procesů je hledisko vyplývající z navrženého vymezení reprodukce sociální struktury jako soustavy sociálních procesů, v nichž subjekty opakovaně vstupují od stejných vzájemných společenských vztahů a vytvářejí relativně stále situace sociálních rozdílů. Reprodukční mechanismy a procesy stálým opakováním potvrzují svůj nenáhodný, pravidelný charakter a mohou být východiskem pro odhalení zákonitých společenských pohybů i pro prognózu dalšího vývoje sociální struktury mládeže.

V sociální struktuře je třeba rozlišovat pohyby společenských celků a částí — tříd a sociálních skupin — od individuálních mobilitních pohybů příslušníků těchto tříd a sociálních skupin. Podstata reprodukčního přístupu k analýze mechanismů proměn sociální struktury mládeže spočívá v abstrakci od individuálních pohybů, v zaměření na pohyby sociálních skupin jako na společenské výslednice individuálních pohybů způsobující změny ve struktuře. V rámci reprodukčních mechanismů jsou určující zejména ty procesy, při nichž opakovaně převládá četnost pohybů příslušníků sociální skupiny jedním směrem nad četností opačných pohybů. Opakované pohyby společenských skupin a tříd vystupují ve srovnání s individuálními, jednotlivými, subjektivně motivo-

vanými mobilitními pohyby jako obecnější, v této souvislosti nutné pohyby, jako objektivní mechanismy nezávislé na vůli jednotlivých subjektů.

Analýza reprodukčních změn v sociální struktuře mládeže navazuje na předchozí stupně zkoumání této struktury, na četnostní rozbor sociálního složení, na porovnávání rozdílů mezi strukturami a na výpočet podílu odchodů z jedné části sociální struktury do druhé. Za příklad víceetapňové analýzy změn v sociální struktuře mládeže je možno pro názornost vybrat rozbor změn podílu mládeže na práci ve výrobě. (1)

Příklad analýzy bude provázen odkazy na značení četností a z nich vypočtených rozdílů, podílů a indexů podle schématu 4.

Schéma 4. Příklad tabulky četností — změny v podílu mládeže na práci ve výrobě

		při výrobě	Současné zařazení mimo výrobu	celkem
	při výrobě	f_{11}	f_{12}	$f_{1.}$
Původní zařazení	mimo výrobu	f_{21}	f_{22}	$f_{2.}$
	celkem	$f_{.1}$	$f_{.2}$	$f_{..}$

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}} \text{ — „Index odchodů“}$$

Cílem následujícího výkladu je odvodit specifický analytický význam „indexu odchodů“ I jako nástroje pro zkoumání reprodukčních změn sociální struktury mládeže.

Prvním stupněm analýzy je rozbor četností — frekvencí. Zjišťujeme při něm, že u věkově starších skupin mládeže se snižuje podíl pracujících ve výrobě. Tento jev však může být způsoben do značné míry závislostí mezi charakterem práce na počátku zaměstnání a rozdílnou délkou přípravy na povolání, a tedy i rozdílným věkem nástupu do prvního zaměstnání. V nižším věku a s nižším vzděláním nastupují mladí lidé častěji do práce ve výrobě a ve vyšším věku a s vyšším vzděláním častěji přímo na pracovní místa mimo výrobu.

Druhý stupeň analýzy: zjišťování diferencí (d)

Druhý stupeň analýzy počítá již s možností závislosti mezi charakterem práce a věkem nástupu do zaměstnání. Je zaměřen na rozbor vnitrogeneračních změn. Zjišťuje rozdíl mezi procentním podílem mladých lidí, kteří nastoupili na počátku ekonomické aktivity do výroby, a podílem těch, kteří ve výrobě v současné době pracují. Rozbor je prováděn srovnáním údajů o původním a současném zařazení u skupin mládeže se stejnou délkou praxe. Rozdíl mezi původním a současným procentem mládeže pracující ve výrobě ukazuje směr — přírůstek nebo úbytek — i velikost změny v marginálních distribucích. Neříká téměř nic o celkovém rozsahu pohybů ve sledovaném rozměru

(1) Věcnému rozboru procesů proměn sociální struktury mládeže byla věnována samostatná stať [Jeřábek 1983] a také část kapitoly *Sociální struktura a reprodukce pracujících mládeže* teoreticko-analytické studie SPZV VIII-10-2 [Faktory 1984 : 49 —80].

sociální struktury, o tom, zda výsledný rozdíl je výsledkem silných vzájemně protisměrných pohybů, jejichž výslednicí je malá marginální diference, nebo zda je naopak důsledkem sice slabšího pohybu, avšak s převažující jednostrannou orientací.

d = rozdíl současného a původního podílu pracujících ve výrobě (pro věkovou kohortu mládeže podle délky praxe);

d = rozdíl procentního zastoupení (celková sloupcová četnost minus celková řádková četnost)

$d = f_{11} - f_{1.}$ (viz schéma 4)

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
d = změna podílu mládeže pracujících ve výrobě v ‰	0,0	— 3,4	— 6,1

Třetí stupeň analýzy: zjišťování „podílů odchodů“ (p , q)

Třetí stupeň analýzy zachycuje „podíly odchodů“ z jedné kategorie znaku do druhé. Je založen na rozboru podmíněných pravděpodobností a relativních řádkových četností. Zjišťuje se podíl těch mladých lidí, kteří zaměnili původní práci ve výrobě po určité době za práci mimo výrobu. „Podíl odchodů“ je počítán z celkové řádkové četnosti, je tedy podmíněn původním zařazením pracovníka ve výrobě. Obdobně je vypočten podíl těch, kteří přešli z práce mimo výrobu do práce ve výrobě ze souboru těch, kteří začali pracovat mimo výrobu.

p = „podíl odchodů“ mládeže z práce ve výrobě do práce mimo výrobu v ‰ původního zařazení

q = „podíl odchodů“ mládeže z práce mimo výrobu do práce ve výrobě v ‰ původního zařazení

p, q = relativní řádkové četnosti (pro věkovou kohortu podle délky praxe) $p = f_{12} / f_{1.}$, $q = f_{21} / f_{2.}$

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
p = „podíl odchodů“ mládeže z práce ve výrobě do práce mimo výrobu v ‰ původního zařazení	5,7	13,4	22,0
q = „podíl odchodů“ mládeže z práce mimo výrobu do práce ve výrobě v ‰ původního zařazení	4,2	6,1	10,7

Čtvrtý stupeň analýzy: výpočet „indexu odchodů“ (I)

I = poměr „podílů odchodů“ z výroby a „podílů odchodů“ do výroby

I = poměr relativních řádkových četností p/q porovnávaných kategorií znaků (pro věkovou kohortu podle délky praxe)

$$I_{12} = \frac{p}{q} = \frac{f_{12}/f_1}{f_{21}/f_2} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_2}{f_1} \quad \text{Index odchodů}$$

Mládež 15—34 let	Délka praxe		
	1—2 roky	3—5 let	6—10 let
$I = \text{„index odchodů“} = \frac{p}{q} \frac{5,7}{4,2} = 1,4$		$\frac{13,4}{6,1} = 2,2$	$\frac{22,0}{10,7} = 2,1$

Čtvrtým cílovým stupněm analýzy pohybů v sociální struktuře mládeže je v našem příkladu výpočet „indexu odchodů“ jako poměru dvou podmíněných pravděpodobností, tj. podílu dvou relativních řádkových četností. V konkrétní aplikaci jej spočteme jako poměr mezi „podílem odchodů“ z původní práce ve výrobě do současné práce mimo výrobu a „podílem odchodů“ z původní práce mimo výrobu do současné práce ve výrobě. Zjistíme-li systematickou, pravidelnou převahu pohybů jedním směrem, v našem případě z výroby mimo výrobu, hovoříme o mechanismu reprodukčních změn struktury. Navržený *index odchodů* (2) můžeme tedy nazvat také „index reprodukční změny struktury“. V námi zvoleném příkladu vypovídá „index“ o přibližně dvojnásobné převaze pohybů z výroby do práce mimo výrobu před opačnými pohyby. Vypovídá tím o opakované, pravidelné „reprodukční“ změně sociální struktury mládeže. Význam této „reprodukční změny struktury“ spočívá v jejím vlivu na proces reprodukce celku sociální struktury společnosti. *Index odchodů* má tedy v první řadě *prognostické určení*.

Použití indexu odchodů je vázáno na předcházející nižší stupně analýzy. Je třeba varovat před jeho neuváženým používáním bez předchozího rozboru četností, diferencí a „podílů odchodů“. Jejich výpočet a vysvětlení jsou oporou pro interpretaci výše indexů odchodů. Po předchozím zmapování situace zjištěním jednodušších údajů je interpretace indexů odchodů velmi jednoduchá. Index je vhodný pro širší použití v analytických materiálech pro společenskou praxi. Poměrnou hodnotou vyjadřuje, kolikrát je pohyb způsobující změnu sociální struktury jedním směrem silnější, významnější než pohyb opačný. V prognostických úvahách reprodukčního typu může sloužit jako model očekávaných změn. Prokazatelně existující reprodukční pohyb v rámci dosud méně významného společenského jevu může spolu s rozšířením tohoto jevu nabýt společensky významného rozsahu. Právě použití indexu odchodů může na tuto skutečnost předem upozornit.

Diskutovaný *index odchodů* není jediným „modelovým“ nástrojem, který je možno vyvinout na základě analýzy četností výchozí tabulky. Na obdobném principu je možno zkonstruovat *index příchodů*, resp. *index přechodů*, jichž je možno využít pro další typy analytických úloh.

Index příchodů lze definovat jako poměr mezi podílem příchodů mimo výrobu a podílem příchodů do výroby. Je tedy poměrem relativních sloupcových četností ze známé četnostní tabulky (schéma 4).

$$I'_{12} = \frac{f_{12}/f_{.2}}{f_{21}/f_{.1}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{.1}}{f_{.2}} \quad \text{Index příchodů}$$

(2) Pojmenování navrhovaných indexů není třeba považovat za závazné. Je odvozeno ze způsobu výpočtu indexů. Terminologie by mohla alternativně vycházet ze společného označení „indexy reprodukční změny struktury“ nebo „indexy reprodukce“ a rozlišovat mezi nimi dále podle analytického určení „prognostického“, „diagnostického“ resp. „komparativního“.

Index příchodů je založen na rozboru podmíněných pravděpodobností a relativních četností vztažených k současnosti a má především *diagnostickou úlohu*. Odpovídá na otázku: Jak vznikala současná struktura?

Index přechodů lze definovat jako poměr mezi podílem odchodů mimo výrobu a podílem příchodů do výroby. Je tedy poměrem relativní řádkové četnosti prvního řádku a relativní sloupcové četnosti prvního sloupce u sledovaných změn ve stejné tabulce (schéma 4).

$$I''_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{.1}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{.1}}{f_{1.}} \quad \text{— Index přechodů}$$

Index přechodů sleduje v uvedeném příkladu obsazení kategorie „práce ve výrobě.“ Je vhodný zejména pro posouzení *vývoje v určité kategorii znaku*.

Analogicky k „analýze reprodukční změny struktury“ a jejím indexům „odchodů“, „příchodů“ a „přechodů“ je možno vytvořit obdobnou trojici indexů pro analýzu reprodukční stability struktury. Takové indexy budou založeny opět na poměrech podmíněných pravděpodobností. Budou jimi však sledována ta pole výchozí tabulky (schéma 4), která vypovídají o stabilitě hodnot znaku mezi oběma sledovanými momenty.

4. Závěr

Navržené indexy reprodukční změny struktury tvoří jen jeden z metodických prostředků pro rozbor sociální struktury v jejím reprodukčním pojetí. Navazují na systematickou snahu našich metodologů vytvářet nové netradiční nástroje pro zkoumání společenských procesů. V této souvislosti je třeba jmenovat dnes již běžně užívaný *index rozdílů distribucí* [Charvát 1977], jehož využití obohatilo sociologické rozboru sociální struktury koncem sedmdesátých a v první polovině osmdesátých let. Ještě bohatší využití v praxi československé analýzy sociologických dat by si zasloužily nesporně analyticky cenné koeficienty β , β^* , α , α^* , určené pro analýzu ordinálních dat [Řehák 1976].

Širšímu používání a dalšímu vývoji tolik potřebných metodických nástrojů pro analýzu reprodukčních procesů musí i nadále předcházet důkladná teoretická a metodologická analýza společenských jevů, které mají dialektický, procesuální, reprodukční charakter. V oblasti výzkumu sociálně třídní struktury byly již vytvořeny teoreticko-metodologické a konceptuální předpoklady pro rozvoj metodiky zkoumání společenských procesů. Autor této stati však přesto považoval za svou povinnost učinit při odvozování indexů reprodukční změny struktury alespoň skromný pokus o vymezení konceptuálního rámce navržených indexů a odvození teoreticko-metodologických předpokladů jejich použití v rámci analýzy sociální struktury mládeže.

Spojení teoreticko-metodologického rozboru utváření sociální struktury mládeže a náčrtu metodiky měření reprodukčních změn této struktury je pokusem o příspěvek k „nalézání onoho aktivního, pravdu odkrývajícího pojetí sociální struktury, dovedeného až do úrovně prostředků jejího empirického sledování“ [Charvát 1980 : 20].

Literatura

- Charvát, F.: O jednom možném přístupu k analýze sociálních rozdílů (diferenciaci). Sociologický časopis 1977, č. 4, s. 403—415.
- Charvát, F.: Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v ČSSR. Praha, Academia 1980.
- Faktory sociálního a ekonomického rozvoje pracující mládeže. Praha, ÚFS 1984.
- Jeřábek, H.: Sociální struktura pracující mládeže a mechanismy její reprodukce. Impuls 1983, č. 2, s. 30—48.
- Řehák, J.: Základní deskriptivní míry pro rozložení ordinálních dat. Sociologický časopis 1976, č. 4, s. 416—431.

Г. Ержабек: Формирование социальной структуры молодежи и анализ ее изменений

Статья — попытка к модельному отражению детерминантов, факторов и процессов, принимающих участие в формировании и изменениях социальной структуры молодежи. Особое внимание уделяется процессам изменений социальной структуры молодежи в первые годы ее экономической активности. Для измерения регулярно повторяемых движений в социальной структуре молодежи предлагается тройка «индексов воспроизводственного изменения структуры» и подробно показывается применение одного из них — «индекса уходов».

Статья исходит из рассмотрения социальной структуры, предложенной Ф. Харватом (Charvát 1980: 17). Она вводит понятие воспроизводства социальной структуры, под которым подразумевается система социальных процессов, в которых социальные субъекты, в частности, классы и социальные группы внутри этих классов, повторно вступают в одинаковые взаимоотношения и создают действующие далее социальные различия. Путем повторения движений происходит формирование относительно постоянной системы общественных отношений и социальных различий — социальной структуры общества. Наиболее знаменательной группой факторов, влияющей на формирование социальной структуры молодежи, считаются процессы воспроизводства социальной структуры общества.

Статья различает условия и процессы формирования социальной структуры молодежи. Под условиями в ней подразумевается объективная, не подверженная воздействию отдельных субъектов сеть детерминантов. Общественные процессы, совокупность воспроизводственных движений и механизмов, имеющих место в обществе как целом, представляют вторую совокупность детерминантов, непосредственно и опосредствованно формирующих характер социальной структуры молодежи.

Социальная структура молодежи, формирующаяся под воздействием системы внешних условий и общественных процессов, в которых молодежь принимает участие, проходит процессы изменений, в которых социально дифференцированное молодое поколение выступает как активный субъект преобразования своей собственной социальной структуры. Процессы изменений социальной структуры молодежи представляют собой совокупность отдельных, и регулярно повторяющихся движений и направленных к ним тенденций и давлений, которые специфичны для молодежи и в которых проявляются потребности и интересы молодежи в форме деятельности индивидов и социальных групп. Их результатом является изменение внутри поколения характер социальной структуры молодежи. Процессы преобразования социальной структуры молодежи, во-первых, укрепляют общественные детерминанты ее формирования, во-вторых, направлены против них и модифицируют, или же трансформируют их воздействие.

Особое место среди процессов преобразований социальной структуры молодого поколения занимают процессы воспроизводственных изменений этой структуры. Их определяющей чертой является регулярное, повторное движение, выражающее закономерный характер протекающих изменений и одновременно свидетельствующее о формативном воздействии воспроизводственных изменений социальной структуры молодежи на характер социальной структуры всего общества.

Для целей анализа процессов воспроизводственных изменений социальной структуры предлагаются «индексы воспроизводственного изменения структуры». Прогностически ориентированный, подробно в статье описанный «индекс уходов» выражает в относительном значении, во сколько раз движение, вызывающее изменение социальной структуры по одному направлению, сильнее, знаменательнее, чем обратное движение. В прогностических исследованиях он может служить моделью ожидаемых структурных изменений. Его можно вычислить как соотношение двух условных вероятностей, в случае четырехклеточной таблицы (схема 4) — как соотношение двух относительных частот по строкам:

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}}$$

На основе аналогичного принципа, как «индекс уходов» I сконструирован «индекс приходов» I', подходящий, в частности, для диагностических целей, или же, «индекс переходов» I'', подходящий для изучения изменений в занятии определенной категории признака. Аналогично к «индексам воспроизводственного изменения структуры» можно создать тройку индексов для «анализа воспроизводственной стабильности структуры».

Summary

H. Jeřábek: Formation of the Social Structure of Youth and an Analysis of Its Transformations

The present paper attempts a model comprehension of determinants, factors and processes participating in the formation and transformations of the social structure of youth. Particular attention is paid to transformation processes in the social structure of youth in the first years of their economic activity. For measuring the regularly repeated motions in the youth's social structure, a triad of „indices of the reproduction changes of structure“ is suggested and the application of one of them — the “index of departures” — is shown.

The paper is based on the conception of social structure proposed by F. Charvát [Charvát 1980 : 17]. It introduces the concept “social-structure reproduction” viewed as a system of social processes wherein social subjects — especially classes and social groups within these classes — repeatedly enter into similar interrelations and give rise to social differences which will continue operating. The recurrence of motions gives rise to the formation of a relatively stable system of social relations and social differences — to the social structure of society. Processes of the reproduction of the society's social structure are considered to be the most important group of factors affecting the formation of the social structure of youth.

The paper distinguishes between conditions and processes of the formation of the social structure of youth. Conditions are conceived as an objective network of determinants unaffected by individual subjects of social motion. Social processes, the complex of reproduction motions and mechanisms of an all-social validity, represent the second set of determinants directly or mediately forming the social structure of youth.

The social structure of youth, formed by the system of external conditions and shared by all-social processes, is undergoing transformation processes wherein the socially differentiated young generation figures as an active subject of transforming its own social structure. Transformation processes taking place in the youth's social structure represent a complex of both single and regularly repeated motions as well as tendencies and pressures conducive to them, which are characteristic of youth and express the needs and interests of young people in the form of activities performed by individuals and social groups. They result in a form of the young generation's social structure transformed by intrageneration development. On the one hand, transformation processes in the social structure of youth intensify the all-social determinants of its formation; on the other hand, they counteract them and modify or transform their action.

A special place among the transformation processes going on in the social structure of the generation is occupied by processes of reproduction changes within this structure. Their distinguishing feature is a regular, repeated motion expressing the lawful character of the changes under way and simultaneously substantiating the formative influence of reproduction changes in the social structure of youth exerted upon the form of the social structure of the whole society.

For the purposes of analyzing processes of reproduction changes in the social structure, “indices of the reproduction changes of structure” have been suggested. The prognostically oriented “index of departures”, described by the present paper in more detail, expresses in terms of relative value how much stronger, how much more significant is the motion bringing about a change of the social structure in one direction than the opposite motion. In prognostic considerations it can serve as a model of anticipated structural changes. It is calculated as a quotient of two conditioned probabilities, in the case of a four-field table (diagram 4) as a quotient of two relative row frequencies:

$$I_{12} = \frac{f_{12}/f_{1.}}{f_{21}/f_{2.}} = \frac{f_{12}}{f_{21}} \cdot \frac{f_{2.}}{f_{1.}}$$

Constructed on a similar principle as the “index of departures” I is the “index of arrivals” I' , suitable especially for diagnostical purposes, or the “index of transitions” I'' , suitable for examining the changes in the representation of a particular category of the characteristic. It is feasible to work out a triad of indices to be applied in the “analysis of the reproduction stability of structure”, analogical to the “indices of the reproduction changes of structure.”